

بررسی نامهای عوارض طبیعی در نقشه های پوششی ۱:۲۵۰۰۰ و پایگاه نامهای

جغرافیائی ایران

دادرز معنوی، کارشناس ارشد سنجش از دور و سیستم اطلاعات جغرافیایی

ابوالفضل بلندیان، کارشناس جغرافیا

مقدمه :

بخش عمده ای از نامهای جغرافیائی مربوط به نام عوارض طبیعی می باشد. بی شک آگاهی از نام این عوارض که از تعدد و تنوع زیادی برخوردار هستند خالی از فایده نمی باشد. اما در قیاس با سایر نامهای جغرافیائی بویژه نامهای مرتبط با عوارض مصنوعی، کمتر مورد توجه قرار گرفته اند و تاکنون هیچ سازمان یا نهادی متولی رسیدگی به نام کلیه عوارض طبیعی نبوده است و بانک اطلاعاتی ویژه نامهای عوارض طبیعی وجود ندارد. با این حال یکی از منابع مهم در ثبت این دسته از نامها را می توان نقشه های توپوگرافی پوششی دانست که با توجه به ایجاد پوشش سراسری در سطح کشور قابلیت مناسبی را جهت گردآوری و ارائه نام پاره ای از عوارض طبیعی فراهم می نمایند در این بین نقشه های توپوگرافی پوششی ۱:۲۵۰۰۰ تولید شده در سازمان نقشه برداری کشور با توجه به اینکه جدیدترین و بزرگ مقیاس ترین نقشه پوششی کشور محسوب می گردند امکان مناسبی را برای ثبت نامهای عوارض طبیعی فراهم نموده و حاوی تعداد بسیار زیادی نام می باشند. اخیرا با ورود این نامها به پایگاه نامهای جغرافیائی موجود در سازمان نقشه برداری کشور که امکان دسترسی به آن از طریق شبکه اینترنت میسر می باشد، این نامها در معرض استفاده بیشتر و آسان تر قرار گرفته اند.

در این مقاله بعضی از جنبه های مرتبط با نام عوارض طبیعی بویژه آندسته از عوارض که نام آنها در نقشه های پوششی ۱:۲۵۰۰۰ آورده شده مورد بررسی قرار گرفته است.

چکیده:

اسامی عوارض طبیعی بخش مهمی از نام های جغرافیائی را تشکیل می دهند و از جنبه های گوناگون دارای اهمیت و کاربرد می باشند. اما هیچ سازمان و ارگانی متولی گردآوری، ذخیره، پردازش و ارائه این نام ها نمی باشد و در این کمبود متولی، نقشه های توپوگرافی پوششی ۱:۲۵۰۰۰ امکان مناسبی را جهت جمع آوری و ارائه این نوع از نامها فراهم آورده اند و ورود این نام ها به پایگاه نام های جغرافیائی ایران امکان دسترسی به آنها را آسان نموده است. در این مقاله نام های عوارض طبیعی موجود در نقشه ها از نظر حوزه نفوذ و شناسائی به سه سطح کشوری، منطقه ای و محلی تقسیم شده و ویژگیهای هر کدام بررسی شده است و در ادامه اهمیت و ضرورت ثبت این نام ها بررسی شده است. انواع عوارض طبیعی که نام آنها در نقشه های ۱:۲۵۰۰۰ ثبت می گردد بیان گردیده و قواعد و اصول حاکم بر جمع آوری و ارائه این نام ها بررسی شده است. در خاتمه جهت درک بهتر اصول حاکم بر نام گذاری عوارض طبیعی اقدام به طبقه بندی معنائی نام های موجود در نقشه های ۱:۲۵۰۰۰ و پایگاه نام های جغرافیائی گردیده است.

• حوزه نفوذ و شناسایی نام عوارض طبیعی :

حوزه نفوذ نام عوارض طبیعی و عبارتی محدوده ای که ساکنین آن از نام منسوب به یک عارضه طبیعی آگاهی دارند را می توان به سه دسته به شرح ذیل تقسیم نمود.

الف- نام در مقیاس کشوری :

این دسته از نامها معمولاً متعلق به عوارضی هستند که بنا به ویژگیهای خاصی که دارند در سطح کشور و در بعضی موارد در سطح بین‌المللی معروفیت دارند. بعنوان مثال می‌توان به نام‌هایی همچون کوه دماوند، کوه سبلان، رود کارون، سفید رود، خلیج فارس، دشت لوت و دریاچه ارومیه اشاره نمود. این دسته از نامها نسبت به سایر نام‌ها بیشتر مورد بررسی، بویژه بررسی‌های زبان‌شناسی قرار گرفته و معمولاً وجه تسمیه و سیر تغییرات آنها مشخص شده است. این نامها نسبت به دو دسته دیگر از ثبات و پایداری بیشتری در طول زمان برخوردارند.

ب- نام در مقیاس منطقه ای :

این نامها در سطح یک منطقه (حدوداً مشتمل بر محدوده یک و یا چند شهرستان) نسبتاً وسیع شناخته شده هستند. بعنوان مثال می‌توان بدین موارد اشاره نمود: کوه گرین (نهادند)، کوه پراو (کرمانشاه)، کویر خیرآباد (سیرجان)، رودخانه حصار (تربت حیدریه)، چشمه علی (دامغان)، خلیج نایبند (عسلویه)، غار کلهرود (نطنز)

ج - نام در مقیاس محلی :

معروفیت این دسته از نامها نسبت به موارد قبلی کمتر بوده و معمولاً حوزه نفوذ آنها در محدوده یک دهستان می‌باشد. پایداری این نامها نیز نسبت به موارد قبلی کمتر بوده و تحت تأثیر پاره‌ای از عوامل دچار تغییر شده و حتی ممکن است نام بطور کامل از بین رفته و عارضه طبیعی فاقد نام بشود. اما تعداد نامها در این گروه به مراتب از دو گروه قبلی بیشتر بوده و در واقع تعداد نامهای عوارض طبیعی با مقیاس نفوذ آنها رابطه معکوس دارد.

• اهمیت و ضرورت‌های گردآوری نامهای عوارض طبیعی

- عوارض طبیعی قبل از ظهور انسان بر روی کره زمین وجود داشته‌اند و قدمت نام‌نگاری آنها را می‌توان معادل با توانایی انسان در سخن گفتن دانست. از اینرو این دسته از نامها جزو قدیمی‌ترین میراث بشری محسوب می‌گردند. بعضی از آنها بیانگر بخشی از تاریخ و سیر تحول یک ملت هستند و بخشی از هویت ملی را تشکیل می‌دهند. نامهایی چون خلیج فارس، کوه دماوند، اروندرود و غیره بیانگر گوشه‌هایی از هویت ملی ما ایرانیان می‌باشند.
- نام عوارض طبیعی جزو اصلی‌ترین نشانه‌ها در شناسایی مکان‌های جغرافیایی می‌باشند. زندگی بشر در واقع بر بستری از نامهای عوارض طبیعی جریان دارد و این نام‌ها به‌صور گوناگون در زندگی انسان نقش دارند. در این بین نقشه‌ها بعنوان ابزار نمایش مکان، بدون اسامی عوارض طبیعی دارای کمبود اساسی می‌باشند.
- امروزه صنعت توریسم در حال رشد و گسترش روزافزون می‌باشد و طبیعت‌گردی و دیدن عوارض طبیعی به عنوان یکی از شاخه‌های این صنعت برای انسان ماشینی شده امروز جذابیت زیادی دارد. بنابر این ثبت هرچه کامل‌تر و دقیق‌تر نام عوارض طبیعی به گردش بهتر امور در این زمینه کمک خواهد نمود.
- نام عوارض طبیعی می‌تواند حاوی اطلاعاتی در مورد وضعیت حال یا گذشته عارضه و یا شرایط محیطی حاکم بر آن باشد. این اطلاعات گاهی اوقات به شناخت بیشتر عارضه کمک می‌کند. بعنوان مثال کوهی بنام "سرکشتی" در منطقه نهاوند اخیراً توجه باستان‌شناسان را به آن،

بعنوان محلی که کشتی حضرت نوح (ع) در آنجا به خشکی نشسته جلب نموده است. یا در نمونه ای دیگر کوهی با نام "زر" در غرب شهرستان تربت حیدریه توجه متخصصین معدن را بخود جلب نموده و تحقیقات در این محل وجود اندیس های طلا را اثبات کرده و هم اکنون یک معدن جهت استخراج طلا در این محل وجود دارد.

- تعدد و تنوع نام عوارض طبیعی در رابطه مستقیم با میزان ارتباط انسان با طبیعت قرار دارد. هرچه مقدار این ارتباط بیشتر باشد تعداد نامها در این حوزه نیز افزایش می یابد. در نواحی که فعالیت های اقتصادی و معیشتی وابستگی بیشتری به طبیعت دارند عوارض طبیعی بیشتری دارای نام هستند. بعنوان مثال در نواحی روستایی که دارای فعالیت های مناسب کشاورزی و دامداری هستند اکثر عوارض طبیعی همچون کوهها، دره ها، رودها و حتی آبریزهای کوچک و یا تخته سنگها نیز دارای نام می باشند. این نامها علاوه بر کاربرد آدرس دهی گاهی تعیین کننده حدود مالکیت ها نیز می باشند اما در نواحی که ارتباط انسان با طبیعت بنا به دلایلی (عمدتا ناشی از سختی شرایط طبیعی) اندک باشد از تعدد و تنوع نامها کاسته می گردد. چنانکه در کوهستان های مناطق خیلی خشک بسیاری از عوارض طبیعی همچون کوه، دره، مسیل و غیره فاقد نام بوده و حداکثر یک نام برای کل منطقه وجود دارد. بعنوان نمونه "بدبخت کوه" در منطقه یزد و کوه "کپوتی" در شمال شهر بم که بعلت خشکی بیش از حد نتوانسته اند جاذبه ای برای فعالیتهای اقتصادی داشته باشند دارای اجزا فاقد نام می باشند.

از سوی دیگر کاهش ارتباط با طبیعت به دلایل دیگری همچون تغییر در روشهای زندگی انسان نیز بوقوع می پیوندد که این مورد نیز می تواند موجب کاهش نام نگاریهای جدید گردیده و حتی احتمال اضمحلال و نابودی نام های قدیمی را نیز به همراه داشته باشد. این مورد که نام های با مقیاس محلی را بیشتر مورد تهدید قرار می دهد هم اکنون در کشور ما دیده می شود. در چند دهه اخیر وضعیت اقتصادی و معیشتی جامعه دچار تغییر گردیده و از جمعیت روستایی کشور کاسته گردیده است بویژه قشر جوان در روستا برای اشتغال و کسب درآمد به شهرها روی آورده اند. عدم ارتباط این قشر با طبیعت پیرامون روستا، عدم آگاهی آنها از نام عوارض طبیعی را سبب می گردد. بگونه ای که در بعضی از موارد افراد آگاه از نام عوارض طبیعی پیرامون روستا منحصر به افراد سالخورده می گردد. با توجه به این شرایط ضرورت ثبت و حفظ نام عوارض طبیعی بویژه در مقیاس محلی بیشتر احساس می گردد.

• انواع عوارض طبیعی دارای نام در نقشه های توپوگرافی ۱:۲۵۰۰۰ و پایگاه نام های

جغرافیایی

در این قسمت فهرست عوارض طبیعی که بر طبق دستورالعمل گویا سازی عکسهای هوایی باید نام آنها در مرحله انجام عملیات میدانی جمع آوری گردد بر طبق کلاسهای مربوطه به نحو ذیل آورده شده است :

عوارض آبی :

آبشار، باتلاق، تالاب، چشمه، خلیج، خور، دریا، دریاچه، رودخانه، مانداب، مرداب، مسیل

عوارض پوشش گیاهی :

بیشه، جنگل

عوارض مربوط به ناهمواری :

جزیره، دره، دماغه، غار، کوه

طبقه بندی و نام نگاری هر کدام از این عوارض بسته به شرایط محیطی و ویژگیهای خود عارضه متفاوت می باشد. در بین عوارض فوق امکان طبقه بندی و نام نگاری دو عارضه چشمه و غار که دارای هندسه نقطه ای می باشند نسبت به سایر عوارض مشکل تر بوده و عاملین گویا ساز باید دقت بیشتری در این مورد اعمال نمایند.

در دستور العمل یاد شده عوارض طبیعی دیگری همچون تپه های شنی، شنزار و شوره زار وجود دارند که جمع آوری نام آنها مورد نظر نمی باشد اما با توجه به اهمیت نام این عوارض بویژه در مناطق خشک و بیابانی لزوم تغییر و بازنگری در دستورالعمل یاد شده احساس می شود. قابل ذکر است عامل جمع آوری کننده اطلاعات این اختیار را دارد تا علاوه بر موارد فوق در صورت برخورد با عارضه طبیعی که بنظر وی در منطقه مورد بررسی دارای اهمیت می باشد نام آن را تحت عنوان اسم مکان بر روی عکس هوایی قید نموده و سپس این نام بر روی نقشه درج می گردد. از جمله این عوارض که در سطح کشور از عمومیت بیشتری برخوردار هستند می توان به عوارض گردنه، گذار، دشت، کویر، دق و تپه اشاره نمود.

گردآوری، ثبت و ارایه این نامها از طریق انجام عملیات گویا سازی عکسهای هوایی بر طبق دستورالعمل گویا سازی عکسهای هوایی تهیه شده توسط کمیته استاندارد سازمان نقشه برداری کشور صورت می گیرد. بدین منظور عملیات میدانی صورت گرفته و از طریق مشاهده مستقیم عوارض طبیعی اقدام به طبقه بندی عوارض گردیده و نام آنها نیز عموماً با مراجعه به اهالی آگاه محلی اخذ می گردد. نام این عوارض بدون هیچگونه تغییر و با آوای محلی ثبت می گردد. بعنوان مثال واژه "اوشک" (نام یک دره در تربت حیدریه) که با آوای محلی بوده و به معنای "آب اشک" می باشد در نقشه به شکل رایج در محل ثبت می گردد. مزیت این روش در آشنا بودن نام های موجود در نقشه برای اهالی محلی می باشد. اما تحقیق در رابطه با اصل هر نام و ثبت آن در کنار آوای محلی آن نام خالی از فایده نبوده و به ریشه یابی معنی و وجه تسمیه نام کمک می کند.

برای ثبت آواهای مرتبط با نام عوارض طبیعی، از دستورالعمل آوانگاری مصوب کمیته یکسان سازی نامهای جغرافیایی استفاده بعمل می آید و بدین منظور نام عوارض ثبت شده بر روی عکس هوایی به همراه یکسری اطلاعات مربوط، از جمله آوانگاری نام ها در برگه هایی تحت عنوان کارت اسامی وارد می گردد. در پایگاه نامهای جغرافیایی نیز آوانگاری های مربوط به نامها وارد گردیده و امکان تلفظ صحیح نام را برای استفاده کنندگان فراهم می کند.

• طبقه بندی معنایی نام های عوارض طبیعی موجود در نقشه های ۱:۲۵۰۰۰

نام های جغرافیایی را از دو دیدگاه می توان طبقه بندی نمود، یک حالت طبقه بندی دستوری (Grammatical classification) می باشد که در آن نام های جغرافیایی بر اساس ساختار صرفی مورد بررسی قرار می گیرند و در حالت دوم طبقه بندی معنایی (Semantical classification) می باشد که از مباحث اصلی توپونیمی محسوب می گردد. در هر جامعه متناسب با فرهنگ، زبان و تاریخ آن جامعه تقسیم بندی های متفاوت در این زمینه وجود دارد. در این ارتباط تحقیقاتی نیز توسط محققین در ایران صورت گرفته است که از جمله آن می توان به تحقیقات

احمد کسروی و حسین توکلی مقدم اشاره نمود البته قابل ذکر است عمده تحقیقات صورت گرفته در این زمینه مربوط به نام شهرها و روستاها می باشد.

در این مقاله با بررسی تعداد زیادی نام عوارض طبیعی که از نقشه های توپوگرافی ۱:۲۵۰۰۰ و پایگاه نامهای جغرافیایی استخراج شده سعی شده است یک طبقه بندی معنایی از این نامها ارائه گردد. در این رابطه ذکر چند نکته ضروری است. نکته اول در مورد اسامی فاقد معنای مشخص می باشد. هرچند که هیچ نامی بدون معنا نمی باشد اما گذشت زمان و تغییرات حادث شده در نام، درک معنی آن را مشکل و یا غیر ممکن می سازد. در نامهای مورد بررسی معنی تعداد قابل ملاحظه ای از آنها مشخص نگردید. دیگر اینکه نامهای جغرافیایی ازجمله نام های مورد بررسی در این مقاله یا تک واحدی بوده و یا دارای بیش از یک واحد می باشند که در حالت تک واحدی معنی آنها ممکن است مشخص یا نامشخص باشد و در حالت دو واحدی و بیش از آن ممکن است معنی کل و یا معنی بخشی از آن مشخص باشد. طبقه بندی مذکور در ۱۴ کلاس به صورت ذیل با ذکر چند نمونه ارائه می گردد.

۱- نام های منسوب به ویژگیهای فیزیکی و شیمیائی عارضه :

رنگ: زردکوه، قره داغ، سیاه کوه، سفید رود، دشت ریگ سفید، چشمه سرخ

شکل: کوه عقاب، کوه هزارمسجد، اشتران کوه، کوه سه قله

اندازه: چشمه دراز، کاتا زو(دره بزرگ)، بزرگه کوه، دره پهن، کوه بلند

حرارت: چشمه آبگرم، گرمارود، رودخانه آبسرد

ترکیب شیمیائی: آجی چای(تلخه رود)، کوه شورک، کویر نمک، کوه گچ

۲- نام های منسوب به پدیده های آب و هوائی :

دشت سیل زده، غار یخ مراد، کوه بخدان، کوه خشکالی، دره یخچه

۳- نام های منسوب به جهات جغرافیائی، موقعیت و مسیر :

کوه نثار، کوه قبله، چپ دره، کوه آفتاب در، میانکوه، دره راه چرم

۴- نام های منسوب به سازه ها، اشیاء و عوارض مصنوعی :

کوه قلعه، کوه بیستون، دشت قلعه خرگوشی، کوه زنگوله، دره پیکان، کوه دکل، رود قیچی

۵- نام های منسوب به نواحی مسکونی :

رود کرج، رود گرگان، مسیله قم، دشت قزوین، کوه ارنان، رودخانه بمپور، غار کلهرود، کوه شیراز

۶- نام های منسوب به رویدادها، وقایع و مناسبتهای واقعی و یا تخیلی :

کوه چهل دختر، دشت زلزله زده، کوه تخت رستم، کوه هفت خوان، کوه عروس گردان، دزد دره

۷- نام های منسوب به گیاهان و میوه ها :

کوه زردآلو، دشت جفت گز، دره خرزهره، چشمه نیلوفر، غار گل زرد، دشت هویج، کوه کاه گندم

۸- نام های منسوب به ویژگیهای رفتاری عارضه :

چشمه قل قل، کوه دماوند(دم=بخار، دارای دود و بخار)، کوه تفتان

۹- نام های منسوب به نوع سایر عوارض طبیعی و غیر طبیعی :

دره رودخانه، کوه چهل چشمه، رودخانه شصت دره، دشت کویر، کوه شهرستان، گردنه خوش ییلاق، کوه

لشکرک

۱۰- نام های منسوب به حیوانات :

رودخانه خرسان، کوه بزی، گردنه آهوان، کوه کرکس، چشمه کبکی، رودخانه گاماساب (گاو ماهی)، دره پیلستان

۱۱- نام های منسوب به نام انسان و القاب :

رود کر (منسوب به کوروش)، جزیره هرمز، رود زهره، چشمه علی، کوه سلطان قیس، غار اسپهبدان، رود سرهنگ

۱۲- نام های منسوب به صفات، کیفیات و مقادیر :

دره کهنه، کبیر کوه، کوه عرش، خرم دشت، تاریک دره، کوه پنج، کوه چاق چاق، دشت لوت، زرینه رود، زاینده رود، کوه البرز (هر=کوه و برز=بالا و بلند)

۱۳- نام های منسوب به امور مذهبی و اعتقادی :

کوه زیارت، کوه امامزاده حسن، کوه الله اکبر، رودخانه صلات

۱۴- نام های منسوب به اقوام و ایلات :

دریای خزر، کوه تالش، خلیج فارس

این طبقه بندی با بررسی نمونه های اخذ شده از نقشه ها بوجود آمده و با افزایش تعداد موارد، احتمال ایجاد تغییر و یا افزایش طبقات وجود دارد. در تعیین کلاس هر نام باید به وجه تسمیه آن توجه شود در غیر این صورت احتمال اشتباه در اختصاص دادن کلاسها وجود دارد. بعنوان مثال کوه عقاب به سبب شباهت به عقاب (در غرب شهر تفت) در کلاس ویژگیهای فیزیکی (شکل عارضه) قرار گرفته و کوه کرکس به سبب وجود تعداد زیاد از این پرنده در محل این کوه در کلاس نام حیوانات قرار گرفته است. نکته دیگر در مورد نام هایی می باشد که از دو واحد یا بیشتر تشکیل شده و هر واحد آن به یک کلاس جداگانه تعلق دارند بعنوان مثال "کوه سیاه علی آباد" که یک بخش آن (سیاه) در کلاس ویژگیهای فیزیکی و بخش دیگر (علی آباد) در کلاس نواحی مسکونی قرار می گیرد. در این موارد برای تعیین کلاس روش مشخصی وجود ندارد اما می توان برای کلاسها اولویت تعیین نمود و کلاس نام را به بخش دارای اولویت اول اختصاص داد.

• نتیجه و پیشنهاد :

نتایج حاصل شده از این مقاله در ابتدا مبتنی بر اهمیت نام های عوارض طبیعی می باشد که علیرغم اهمیت و کاربردهایی که این نامها دارند توجه لازم به این مقوله صورت نگرفته و امروزه احتمال نابودی بخشی از این نام ها وجود دارد. از سوی دیگر نقشه های توپوگرافی که در حال حاضر یکی از منابع اصلی ارائه این دسته از نام ها می باشند می توانند با در نظر گرفتن تمهیداتی همچون بازنگری در دستورالعمل گویا سازی عکسهای هوایی در این زمینه موثرتر واقع شوند. در نهایت ایجاد یک بانک اطلاعاتی مخصوص اسامی عوارض طبیعی که عوارضی بیشتر از آنچه که در نقشه های توپوگرافی ۱:۲۵۰۰۰ وجود دارد را در بر داشته و سراسر کشور را پوشش دهد پیشنهاد می گردد.

منابع و ماخذ :

۱- مبانی توپونیمی و نگاهی به توپونیم های ایران، دکتر فیروز رفاهی، سازمان نقشه

برداری کشور ۱۳۸۰

۲- دستورالعمل گویا سازی و نام نگاری عکسهای هوایی مقیاس ۱:۲۵۰۰۰، سازمان
نقشه برداری کشور

۳- پایگاه نامهای جغرافیایی ایران ، سازمان نقشه برداری
کشور Geonames.ncc.org.ir